

*ЄРМОЛЕНКО Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

ПОНЯТТЯ І ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Не зважаючи на основоположне значення у житті кожної людини та людства в цілому, які існують виключно завдяки використанню природних ресурсів, самому поняттю природного ресурсу і виявленню його юридичної природи досі не приділено належної уваги.

Ресурси (фр. *ressource*) розглядаються як засоби, запаси, джерела чогонебудь [1, с. 802]. Звідси, природний ресурс – створені природою запаси корисних речовин певного виду, які є засобом, джерелом доцільної людської діяльності. Таким чином, головною ознакою природного ресурсу є його *незайманість людиною, непорушність, первісний стан*. Речового характеру будь-який природний ресурс набуває лише після його повного чи часткового вилучення з природної екосистеми для особистого споживання, виробничих цілей (переробки) або безпосереднього включення до майнового обороту після видобутку. Прикладом особистого споживання є заготівля деревини для опалення індивідуального будинку, збирання лікувальних трав для себе і своєї сім'ї тощо. Щодо виробництва, то продукування в процесі його здійснення будь-яких речей є нічим іншим, як вилученням із навколишнього природного середовища різноманітних речовин, якими є як окремі хімічні елементи (наприклад, кисень і азот з повітря), так і вже готові складні хімічні сполуки (руда). Нарешті, нафта, вугілля і природний газ включаються до майнового обороту в сирому стані одразу після видобутку.

Процес уречевлення природного ресурсу досить яскраво ілюструє механізм привласнення загальнодоступних дарів природи, закладений у ст. 333 ЦК України, згідно якої особа, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки. Таким чином, речового виразу певний природний ресурс (частина ресурсу) набуває лише після прикладення до нього людської праці, спрямованої на вилучення останнього з його природного стану (видобуток) і наступне освоєння.

Остання теза набуває концептуального значення при виявленні юридичної природи природних ресурсів, що характеризується відсутністю єдиного підходу: 1) цивілістична доктрина надає будь-якому природному ресурсу виключно речового характеру [2, с. 254–255]; 2) у еколого-правовій науці переважає підхід про змішану правову природу природного ресурсу, коли останній має речову природу внаслідок дії цивільного законодавства, щодо

якого природоресурсне законодавство є спеціальним [3, с. 32–33]; 3) майновий, речовий характер природних ресурсів заперечується взагалі [4, с. 240].

Якщо перші дві позиції є превалюючими в юридичній науці, то останній підхід, запропонований В.І. Андрейцевим, є новаторським. Зокрема, В.І. Андрейцев зауважує, що майновий (речовий) характер землі та земельних ділянок не є пріоритетним та визначальним для цих об'єктів саме як для об'єктів земельних правовідносин [5, с. 23]. На думку вченого, земля, як і інші природні ресурси, мають біологічну і екологічну, а також матеріально-правову природу, а не майновий, речовий характер, які можуть бути віднесені до загальної категорії нерухомості, але не в тому значенні, як це визначено ЦК України, оскільки це може призвести до штучної заміни їх фізичної і правової природи та відповідного правового режиму [4, с. 240]. Разом з тим, він не відкидає можливості застосування до землі як природного ресурсу такої юридичної конструкції, як право власності, вказуючи, що гарантування права власності на землю набуває особливої ролі в науковому, соціально-пізнавальному та правничо-практичному значенні [6, с. 19]. Однак, якщо з першими підходами В.І. Андрейцева варто погодитись, то визнання природних ресурсів об'єктом права власності одразу надає останнім речової природи, адже об'єктом права власності може виступати виключно річ. Наведене свідчить про складність піднятого питання, насамперед, у методологічному аспекті, адже доведеться похитнути сформоване тисячоліттями цивілістичне підґрунтя речового права.

Звідси, головним каменем перетинання є інститут права власності на природні ресурси. Слід категорично не погодитися з І.Б. Калініним, що відносини власності на природні ресурси включаються до предмету природоресурсного права в тій мірі, в якій вони не врегульовані цивільним правом [3, с. 106], при цьому конкретний природний ресурс має властивості індивідуально-визначеної речі, а право користування природним ресурсом є майновим правом [3, с. 108]. Вказана позиція робить природоресурсне право додатком до цивільного, не даючи йому жодного шансу на будь-яку автономність.

Вищенаведені тези дають можливість дійти певних узагальнень. По-перше, з позиції еколого-правової науки безумовний пріоритет має надаватися пропозиції В.І. Андрейцева. У своїх дослідженнях він зупинився на матеріально-правовій природі природних ресурсів, яку протиставив майновій (речовій). Разом з тим, вираз «матеріально-правова» не є антитезою «речовій» природі, адже остання є також матеріально-правовою. Вбачається більш привабливішим застосування для характеристики природних ресурсів терміну «базисний» через здатність будь-якого природного ресурсу виступати базисом для людської діяльності, зокрема для одержання (виробництва) відповідних речей. У цьому процесі природні ресурси відіграють щонайменше подвійну базисну роль як: територіально-географічний базис розміщення і функціонування виробничих сил; сировинний базис для забезпечення виробничої складової суспільних відносин.

По-друге, з огляду на надважливість ролі природних ресурсів у

людському бутті слід змінити на зворотне усталене дихотомічне співвідношення «цивільне законодавство – загальне», а «природоресусне законодавство – спеціальне» при встановленні механізму власності на природні ресурси. У основу такої заміни необхідно покласти положення ст. 13 Конституції України, яка й закладає підґрунтя для визнання природоресурсного законодавства загальним щодо цивільного, саме спеціальний характер якого забезпечить подальший майновий оборот речей, виготовлених з відповідних природних ресурсів.

Звичайно в межах окремого публічного виступу неможливо підняти весь пласт особливостей досліджуваної сфери. Тому задекларовані положення і висновки слід сприймати як запрошення до подальшої творчої дискусії.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
2. Гражданское право. Том 1. Учебник. Изд. 6-е, перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М. : ООО «ТК Велби», 2002. – 776 с.
3. Калинин И.Б. Природоресурсное право // И.Б. Калинин. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2009. – 350 с.
4. Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики: моногр. / В.І. Андрейцев. – Д. : Національний гірничий університет, 2011. – 373 с.
5. Андрейцев В. Механізм гарантування права власності на землю / В. Андрейцев // Конкуренція. – 2003. – № 1. – С. 21–24.
6. Андрейцев В. Земля як суверенний суб'єкт / В. Андрейцев // Конкуренція. – 2002. – № 3. – С. 19–22.